

судилище, яке мало застрашити інтелігенцію, яка протистояла більшовицькому тоталітаризму, запроваджуваному під виглядом «пролетарської демократії».

І хоч Д. О. Богацький «винним себе не визнав», все ж уповноважений Бріччі за погодженням з начальником особливого відділу Гросманом в обвинувальному висновку запропонував направити справу на розгляд судової трійки при колегії ДПУ «з клопотанням про ув'язнення Богацького Дмитра Олександровича в концтабір строком на вісім років». З висновком погодилися заступник начальника загону О. Євгенєв і начальник Кам'янецького 23-го прикордонного загону ДПУ О. Грозний (Сафес)²⁴.

25 лютого 1930 р. судова трійка колегії ДПУ постановила: «Богацького Дмитра Олександровича — ув'язнити в концтабір строком на п'ять років, рахуючи строк з 30 січня 1930 року»²⁵.

Вдома, по вулиці Училищній, 12, залишилася старенька мати. А шлях її старшого неодруженого 48-річного сина простелився у безвість...

Родина Богацьких заслуговує не лише на повернення на скрижалі історії. Богацькі мають посісти почесне місце в іконостасі видатних українських постатей, борців за втілення в практику українського державотворення національної ідеї. Було б правильно назвати ім'ям Богацьких вулицю в с. Нестерівці на Дунаєвеччині, відкрити експозиції у нестеровецькому та дунаєвечькому музеях, видати в Україні праці Павла Богацького, а на приміщенні музею, де протягом 1925–1929 рр. базувалося Кам'янець-Подільське наукове товариство ВУАН, встановити меморіальну дошку, яка б увічнила подвиг подвижників-краєзнавців Поділля та їхнього голови — Дмитра Олександровича Богацького.

Прокопчук В. Судьба Дмитрия Богацкого: от председателя Каменец-Подольского научного общества ВУАН до «врага народа».

В статье освещается жизненный путь, педагогическая и научная деятельность подполянина, преподавателя нескольких каменецких ву-

²⁴ ДАХО, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-18562, арк. 22.

²⁵ Там само, арк. 27.

зов, ученого, на протязенні 1926–1928 гг. — председателя Каменец-Подольского научного общества Всеукраинской академии наук Дмитрия Александровича Богацкого, репрессированного по делу «Союза освобождения Украины».

Ключевые слова: Каменец-Подольский, научное общество, Всеукраинская академия наук, исследования, репрессии.

Prokopchuk V. The fate of Dmytro Bogatsky from the head of Kamyanets-Podilsky Society AUAS to the «enemy of the people».

The article reveals a life road, pedagogical and scientific activity of Podillia's teacher of several Kamyanets' higher educational establishments, a scientist, the head of Kamyanets-Podilsky scientific society of the Academy of Sciences of Ukraine Dmytro Oleksandrovych Bogatsky, who was repressed in connection with the case of «The Union of liberation of Ukraine».

Key words: Kamyanets-Podilsky, scientific society, the Academy of Sciences of Ukraine, research, repression.

*Олександр Потильчак**

**Ігор Борисович Шумський (1898–1974):
сходінками службової кар'єри
керівника УПВІ НКВС Української РСР**

На підставі невідомих дослідникам документів з особової справи І. Б. Шумського, інших матеріалів із фондів ГДА МВС України здійснено спробу історично-біографічної реконструкції життєвого шляху та службової кар'єри людини, яка у 1945–1950 рр. очолювала Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР.

Ключові слова: Ігор Борисович Шумський, Народний комісаріат внутрішніх справ Української РСР, Управління у справах військовополонених та інтернованих.

У січні 1945 р. наказом тодішнього наркома внутрішніх справ СРСР Л. П. Берії існуючий до цього у складі НКВС УРСР

* Потильчак О.В. — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедурою джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

відділ у справах військовополонених був перетворений на Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ НКВС). Реорганізовану структуру очолив полковник Ігор Борисович Шумський, переведений на цю посаду з посади начальника київського стаціонарного табору для військовополонених № 62. З ім'ям цього працівника органів державної безпеки та внутрішніх справ пов'язана вся подальша історія режимних установ для військовополонених на території Української РСР. Якою була ця неординарна особистість? Як склалися шаблі її службової кар'єри? Це — тема пропонованого увазі читача історично-біографічного нарису.

Доступні з відкритих публікацій відомості про особу І. Б. Шумського підкреслено скупі та лаконічні, що й не дивно, враховуючи специфіку професії. Чи не єдиним сьогодні джерелом, з якого можна визнати хоч якусь інформацію про цю людину, є широко відоме серед фахівців і тих, кого цікавить історія радянських спецслужб, довідкове видання російських авторів М. В. Петрова та К. В. Скоркіна. У підготовленій за участю працівників центральних архівів Російської Федерації та опублікованій у межах видавничої програми Товариства «Меморіал» книзі зібрані біографічні відомості про керівників НКВС СРСР вищого та середнього рангів, серед яких є й коротка біографічна довідка на Ігоря Борисовича Шумського¹. Пізніше цю інформацію продублювали автори ще кількох спеціальних видань, зокрема й в Україні². Наша спроба відтворити біографію одного з помітних функціонерів радянських органів внутрішніх справ сталінської епохи ґрунтується на документах із особової справи І. Б. Шумського, яка зберігається серед інших подібних досье у фонді 40 («Особові справи співробітників ОДПУ, НКВС (МВС) Української РСР») Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України.

¹ Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справочник. – Москва: Звенья, 1999. – С. 454.

² Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939–1953 гг.): Монография / Анатолий Степанович Чайковский. – К.: Парламент. изд-во, 2005. – С. 921–922.

* * *

Із особового анкетного листка архівної справи І. Б. Шумського дізнаємося, що майбутній полковник та один із керівників НКВС УРСР народився 3 січня 1898 р. в селі Ішкольдь Городненської волості Новоградського повіту Мінської губернії в родині селянина Осипа (Йосипа) Лашевського³. Генріх — так назвали хлопчика батьки — був старшим із трьох дітей у сім'ї, де окрім нього виховувалися ще молодші брат і сестра. 1909 р. — в одинадцятирічному віці — хлопець закінчує сільську церковно-парафіяльну школу. Тоді ж його віддають на навчання до вищого початкового училища, що знаходилося в містечку Мир, за 14 кілометрів від рідного села.

Ігор Борисович Шумський.

У 1915 р. Генріх закінчив повний шестирічний курс навчання в училищі. Вже близько року тривала Перша світова війна. Не досягнувши призовного віку, вісімнадцятирічний юнак залишався у родині, щоб, за його словами, «допомагати батькам, працюючи у домашньому господарстві»⁴.

У лютому 1917 р. двадцятирічного Генріха Осиповича Лашевського мобілізують до Російської Імператорської армії. Проте на фронт юнак не потрапив, а був зарахований як учень писаря до Управління Новоградського повітового військового

³ Личное дело Шумского Игоря Борисовича (1 сентября 1923 г. – 6 февраля 1956 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України), ф. 40, спр. 2247, арк. 1.

⁴ ГДА МВС України, ф. 40, спр. 2247, арк. 34.

начальника, що на той час через наближення фронту було вже евакуйоване до Новгород-Сіверського Чернігівської губернії. Тут новобранець прослужив до листопада 1917 р., коли, отримавши посаду молодшого писаря, був переведений на нове місце служби — до Управління бригади військового начальника Мінської губернії, що перебувала тоді в евакуації у Смоленську. Близько місяця служби в бригаді завершилися демобілізацією. Генріх Лащевський, як і багато його товаришів по службі, додому не повертається, а добровільно вступає до Червоної гвардії...

Записавшись у січні до Червоної гвардії Смоленської губернії, Генріх Лащевський служить діловодом та опікується технічною частиною штабного зв'язку. Наприкінці лютого 1918 р. Штаб Червоної гвардії, де він проходив службу, змінює назву на Штаб Червоної Армії, а навесні реорганізується в Смоленський губернський військкомат. Ось як про цей період свого життя пише в автобіографії І. Б. Шумський:

«[...]Я був переміщений на посаду діловода відділу формування та навчання губвійськкомату та працював на цій посаді до кінця червня 1918 р. [...]»⁵.

* * *

Вже перші рядки офіційної біографії Ігоря Борисовича викликають більше запитань, ніж дають відповідей. Чому, наприклад, юний Генріх у двадцятирічному віці вдався до повної зміни прізвища, імені та по батькові? Яке його справжнє етнічне походження, адже в офіційних анкетах та автобіографіях Ігор Борисович завжди наголошував — він білорус, із сім'ї селянина-середняка? Ці, здавалося б, не варті особливої уваги деталі біографії насправді є важливими, адже так чи інакше, але допомагають у реконструкції соціально-психологічного портрету особи І. Б. Шумського. Тут може йтися як про його здатність на вчинки заради досягнення мети, так і навпаки — про латентне кон'юнктуристство нашого героя. Безперечно одне – бурхливі революційні події 1917-го, сколихнувши всю країну, сус-

⁵ ГДА МВС України, ф. 40, спр. 2247, арк. 34.

пільство, армію, вплинули й на юного Генріха, збудили в ньому бажання якось змінити своє життя, знайти свій шлях у вирі боротьби і, зрештою, привели юнака до табору прихильників більшовиків. Сам І. Б. Шумський, пояснюючи свій вчинок, в автобіографії писав:

«[...] У кінці 1918 р., працюючи в Прикордонній Надзвичайній комісії, своє прізвище по батьку Лащевський змінив на Шумський, що оформив відповідним наказом по Надзвичайній комісії. Так, як тоді чинили багато працівників органів НК, зробив і я, скоріше по молодості, хотілося мати красивіше прізвище»⁶.

Мабуть не менш важливим для прийняття такого рішення був і інший чинник — після демобілізації повернутися додому, до батьків, навряд чи було можливо, адже західна частина Мінської губернії знаходилася за лінією фронту в зоні німецької окупації. Всі ці обставини спонукали Генріха Осиповича зробити той вибір, який він і зробив. Багато років потому, у квітні 1945-го, Ігор Борисович пояснював втрату зв'язку з родиною цілковито об'єктивними обставинами:

«[...] Після мобілізації до старої армії у лютому 1917 р. зв'язок із батьками втратив і до цього часу про них нічого не знаю. Раніше, через відхід мого місця народження до Польщі та заборону листування, зв'язок відновлювати не намагався. У 1939 р., після визволення західних областей Білорусії від білополяків, писав кілька листів до обласного управління НКВС, до управління міліції з територіальності. Жодної відповіді не отримав. Просив відділ кадрів ГУТАБу надати допомогу в розшуку родини, але серйозно захворів [...] і, таким чином, про сім'ю до цього часу нічого не знаю [...]»⁷.

* * *

Літо 1918 р. — переломний момент у службовій кар'єрі Г. О. Лащевського. Наприкінці червня 1918 р. під час вербувальної кампанії Всеросійської надзвичайної комісії він добровільно

⁶ ГДА МВС України, ф. 40, спр. 2247, арк. 34 зв.

⁷ Там само.

іде на службу до ВНК Західної області, що розміщувалася у Смоленську. Новоспеченого молодого чекіста одразу ж призначили на посаду начальника канцелярії 3-ї прикордонної дільниці Надзвичайної комісії Смоленського округу, що розміщувалася в Орші — на кордоні з існуючою тоді Білоруською Народною Республікою. Досить швидко Г. О. Лащевського переводять на посаду помічника секретаря комісії, що у лютому 1919 р. реорганізується у ВНК Литовсько-Білоруської СРР. Працюючи на цих посадах, Ігор Борисович спочатку став «співчуваючим» (кандидатом у члени більшовицької партії), а через сім місяців — у березні 1919-го — комуністом⁸. Як ми вже знаємо, наприкінці 1918 р. він приймає рішення про зміну прізвища, імені та по батькові.

Членство в більшовицькій партії, нові, більш милозвучні, як здавалося нашому герою, прізвище та ім'я, досить пристойна, як на той час, освіта та особисті якості заклали підвалини порівняно стрімкої службової кар'єри І. Б. Шумського. У квітні 1919 р. його переводять на нове місце служби — у Правобережну Україну, де тоді тривали бої між Червоною Армією та Армією Української Народної Республіки. Тут І. Б. Шумський обіймає посаду уповноваженого інспектора, а згодом і секретаря Особливого відділу Волинської НК, що розміщувалася спочатку в Києві, а пізніше в Житомирі⁹. Вже в листопаді 1919 р. Ігоря Борисовича переводять на посаду заступника начальника військово-контрольного пункту та Особливого відділення 7-ї стрілецької дивізії 12-ї армії Південно-Західного фронту. У грудні 1920 р. він очолив цю чекістську структуру. З 1921 по липень 1924 рр. І. Б. Шумський перебуває на посадах начальника особливих відділень 44-ї стрілецької дивізії, 2-ї кавалерійської дивізії та 1-го кавалерійського корпусу Червоного козацтва Київського військового округу, проходить службу в Житомирі, Вінниці, Старо-Костянтинові та Києві¹⁰.

⁸ ГДА МВС України, ф. 40, спр. 2247, арк. 34 зв.

⁹ Там само, арк. 34.

¹⁰ Там само, арк. 3

Влітку 1924 р. молодого, але вже досвідченого оперативно-го працівника-чекіста переводять на чергову в його послужному списку, вищу посаду — інспектора Оперативного відділення Управління прикордонної охорони військ ДПУ УСРР. Тут він продовжив просування сходинками службової кар'єри та був призначений начальником відділення. У травні 1928 р. Ігоря Борисовича переводять до прикордонного Кам'янця-Подільського та призначають помічником начальника місцевого окружного відділення ДПУ і заступником начальника 23-го Кам'янець-Подільського прикордонного загону ОДПУ. Загін виконував завдання з охорони кордону (демаркаційної лінії) між СРСР і Румунією по річці Дністер¹¹.

У грудні 1929 р. І. Б. Шумський знову змінює місце служби. Цього разу його переводять на південь України — до Мелітополя, де з січня 1930 р. він працює начальником окружного відділу ДПУ УСРР¹². Проте недовго. Вже за дев'ять місяців (у вересні 1930 р.) Ігор Борисович знову повертається на Поділля, де його призначають на дуже відповідальну посаду начальника 24-го Могилів-Подільського прикордонного загону. Протягом року він очолює загін, а у вересні 1931 р. переїздить до Тирасполя та заступає на посаду начальника обласного відділу ДПУ Молдавської АСРР, одночасно очоливши й місцевий 25-й прикордонний загін¹³. У травні 1932 р. І. Б. Шумського направляють до Москви на кількомісячні курси до Школи вищого керівного складу ОДПУ СРСР. Завершивши навчання, у вересні 1932 р. він повертається до Кам'янця-Подільського, цього разу на посаду начальника 23-го прикордонного загону, де й працює до січня 1934 р., коли його в черговий раз переводять до Харкова, а згодом до Києва та підвищують у посаді до начальника оперативного відділу Управління прикордонної охорони військ ДПУ УСРР.

¹¹ Архів Александра Яковлева [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/almanah-dict-bio/1006141/23>.

¹² ГДА МВС України, ф. 40, спр. 2247, арк. 3.

¹³ Там само, арк. 4.

Користуючись особливою довірою голови ДПУ та наркома внутрішніх справ УСРР В. А. Балицького, під керівництвом якого працював із 1924 р.¹⁴, І. Б. Шумський рухається далі шаблями службової кар'єри. 10 липня 1934 р. Ігоря Борисовича звільнили з посади начальника оперативного відділу УПО НКВС УСРР, а вже через три дні був підписаний наказ про призначення його керівником оперативного відділу і помічником начальника Управління прикордонної та внутрішньої охорони НКВС УСРР. Наказом НКВС СРСР від 23 грудня 1935 р. І. Б. Шумському було присвоєне звання полковника¹⁵. Після майже двох років служби в УПВО, 17 травня 1936 р. чекіста призначають начальником оперативного відділу Управління державної безпеки і заступником начальника УНКВС Харківської області. Водночас І. Б. Шумському довірили й керівництво Особливим відділом Головного управління державної безпеки НКВС Харківського військового округу, а з грудня 1936 р. — 5-м (особливим) відділом Управління державної безпеки УНКВС Харківської області.

У травні 1937 р. В. А. Балицького було звільнено з посади народного комісара внутрішніх справ УРСР і переведено начальником УНКВС Далекосхідного краю (м. Хабаровськ, РРФСР). Як згадували очевидці, І. Б. Шумський, який у важкі хвилини життя завжди в розпачі хапався за голову, реагуючи на цю перестановку і немов передчуваючи щось недобре, не втримався та промовив: «Хто ж тепер буде нас захищати»¹⁶. Арешт у липні 1937 р., а потім і розстріл колишнього республіканського наркома-покровителя¹⁷, що, здавалося б, мав зруйнувати і чекістську кар'єру нашого героя, насправді мало вплинуло на службовий поступ Ігоря Борисовича.

З 4 липня по 16 серпня 1937 р., якраз у розпал так званої «польської операції», заступника начальника Харківського об-

ласного УНКВС, полковника І. Б. Шумського призначають виконуючим обов'язки начальника управління, а з 30 липня 1937 р. (наказом НКВС СРСР № 00447) ще й головою трійки для позасудового розгляду справ у Харківській області. Ці призначення санкціонував НКВС СРСР через подання нового очільника НКВС Української РСР, комісара державної безпеки другого рангу І. М. Леплевського¹⁸.

Підпис І. Б. Шумського стоїть під багатьма сфабрикованими «розстрільними» та іншими справами на «контрреволюціонерів», «шпигунів», «куркулів», інший «кримінальний та антирадянський декласований елемент». За його безпосередньої участі було репресовано керівників Харківського військового округу А. Л. Соколова-Соколовського, В. В. Орлова-Аусема, О. Я. Горбатюка, К. К. Молчанова і багатьох інших. Неодноразово І. Б. Шумському доводилося заарештовувати і своїх підлеглих. Його колишній заступник по службі в 5-му (особливому) відділі УНКВС та ОВ НКВС ХВО, капітан держбезпеки А. Я. Санін-Затурянський згадував:

«4 серпня 1937 р. я був викликаний до кабінету в[иконуючого] о[бов'язки] начальника УНКВС полковника Шумського Ігоря Борисовича. У присутності працівників комендатури, явно хвилюючись, тремтячими руками тримаючи телеграму, останній мені оголосив, що, відповідно до розпорядження наркома НКВС УРСР Леплевського, я заарештований. Одразу ж мене відправили в одиночну камеру в'язниці, а ввечері того ж дня в окремому вагоні під посиленою охороною — до Києва»¹⁹.

Після місячного перебування на посаді виконуючого обов'язки начальника УНКВС Харківської області полковника І. Б. Шумського наприкінці серпня 1937 р. переводять на нове місце служби — до Запоріжжя та призначають керувати відділом НКВС міста. І цього разу Ігор Борисович не затримався довго на займаній посаді. 26 березня 1938 р. наказом наркома М. І. Єжова його було звільнено та призначено заступником начальника Рибінського гідровузла Волгобуду — Волзького вип-

¹⁴ Міліція України: історичний нарис, портрети, події: Наук.-поп. вид. / За заг. ред. Ю. О. Смирнова. Кол. авт.: Смирнов Ю.О., Михайленко П. П., Святоцький О.Д., Анур'єв М.І. – К.: ВД «Ін Юре», 2002. – С. 318.

¹⁵ Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934–1941. – С. 454.

¹⁶ Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи... – С. 921.

¹⁷ Міліція України: історичний нарис, портрети, події. – С. 318.

¹⁸ Міліція України: історичний нарис, портрети, події. – С. 320.

¹⁹ Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи... – С. 921–922.

равно-трудового табору ГУТАБ НКВС СРСР. На наш погляд, кадрові рішення про переведення на службу в систему ГУТАБу стало для нашого героя справді доленосним. Можливо саме завдяки йому І. Б. Шумський зміг unikнути арешту та репресій, хоча його службова кар'єра складалася в передвоєнні роки й не просто. Вже в перший рік перебування на Волгобуді Ігор Борисович втратив дружину та одружився вдруге. Його супутницею на все подальше життя стала на 16 років молодша інженер-економіст за фахом, працівник ленінградської школи-інтернату Ганна Дмитрівна Слуцька²⁰.

Як людина, яка працювала на відповідальних посадах у відомстві за попередників Л. П. Берії, з приходом останнього до керівництва НКВС І. Б. Шумський утратив довіру органів. У вересні 1939 р. його переведено з посади заступника начальника будівництва та Волзького ВТТ на номінальну посаду секретаря партійного бюро, а в листопаді 1940 р. він обійняв посаду заступника начальника політвідділу Волгобуду НКВС, де й прослужив до початку Великої Вітчизняної війни²¹.

У серпні 1941 р. полковника І. Б. Шумського призначають заступником начальника 4-го управління, а згодом — 3-го управління оборонних робіт НКО СРСР. У квітні 1942-го Ігор Борисович переводиться на Урал і до лютого 1943 р. працює заступником начальника Управління Тагілбуду НКВС з кадрових питань (м. Нижній Тагіл)²².

Збільшення кількості військовополонених в Радянському Союзі навесні 1943-го викликало необхідність розширення існуючої мережі стаціонарних таборів у підпорядкуванні Управління у справах військовополонених (УПВ) НКВС СРСР. Зростаюче відомство шукало потрібні кадри передусім у системі ГУТАБу, адже його працівники мали неабиякий досвід табірної роботи з «ворогами народу». В лютому 1943 р. І. Б. Шумського переводять у кадри УПВ НКВС СРСР і спочатку призначають начальником управління стаціонарного табору військовополо-

нених № 280 (м. Сандари Грузинської РСР)²³. Проте вже 3 березня 1943 р. з'являється наказ НКВС СРСР № 00409 «Про організацію фронтового приймально-пересильного табору військовополонених». Згідно з наказом, ФППТ № 145 для прийому військовополонених у смузі Центрального фронту мав бути створений в районі Курська до 15 березня 1943 р., а його начальником призначався полковник І. Б. Шумський²⁴. Керівником цієї режимної установи він прослужив до серпня 1943 р., коли був переведений у Підмосков'я, де до червня 1944 р. опікувався спецоб'єктом НКВС СРСР № 20 (м. Хімки)²⁵.

У червні 1944 р. Ігоря Борисовича Шумського знову повертають в Україну. Цього разу його переводять до Києва, на відповідальну посаду начальника стаціонарного виробничого табору військовополонених № 62, організованого в столиці Української РСР ще наприкінці 1943 р. Величезні масштаби руйнувань і грандіозні завдання з відбудови економіки та міського господарства Києва вимагали колосального напруження зусиль. Влітку 1944 р. на господарство Сирецького табору для військовополонених (так тоді в документах НКВС офіційно називали київський табір № 62) чекала масштабна реорганізація, пов'язана з розширенням сфери експлуатації праці бранців військового полону. Так, 21 липня 1944 р. наказом НКВС СРСР № 00877 центральне управління табору переводили з передмістя до Києва, лімітна чисельність контингенту збільшувалася до 18 500 військовополонених, а склад табірних відділень поповнювали вісім новостворених режимних об'єктів (№ 4–11) загальною лімітною наповнюваністю 14 500 бранців²⁶. Про конкретні підстави такої бурхливої організаційної діяльності НКВС довідуємося з постанови РНК УРСР № 1102/0039сс від 29 серпня 1944 р. Зокрема, в ній йшлося про необхідність залучення

²³ Военнопленные в СССР. 1939–1956: Док. и мат. / Сост. М. М. Загорулько, С. Г. Сидоров, Т. В. Царевская / Под. ред. проф. М. М. Загорулько. – М.: Логос, 2000. – С. 103.

²⁴ Там само. – С. 106.

²⁵ Архив Александра Яковлева [Электронный ресурс]...

²⁶ ГДА МВС України, ф. 45, оп. 1, спр. 121, прим. 116, арк. 1–1зв.

²⁰ ГДА МВС України, ф. 40, спр. 2247, арк. 34 зв.

²¹ Там само, арк. 34.

²² Архив Александра Яковлева [Электронный ресурс]...

до відбудовчих робіт у Києві 7000 німецьких військовополонених. За рішенням уряду, полонені надходили у розпорядження Наркомату житлового цивільного будівництва УРСР. 2000 з них мали бути використані на відновленні урядових об'єктів, готелів та Київського університету ім. Т. Шевченка; 4500 осіб — на відбудові Хрещатика, а ще 500 — на реконструкції таких промислових об'єктів, як Інститут електрозварювання та машино-прокатна база²⁷.

Масштабні відбудовчі плани господарських інстанцій базувалися на реальних можливостях НКВС задовольнити нагальну потребу в робочій силі за рахунок військовополонених. Зокрема, напередодні 16 серпня 1944 р. до Києва ешелонами з фронтів доправили близько 37 000 військовополонених. Наступного дня їх провели містом, влаштувавши таким чином акцію, подібну до тої, що відбулася в Москві за півтора місяці до цього. Потім бранців завантажили в потяги та відправили до стаціонарних таборів Донбасу, Запоріжжя, Чернігова та Миколаєва. 7500 військовополонених НКВС залишив для використання на відбудовчих роботах у Києві²⁸. Саме цей «трудоий контингент» і мали розмістити у новостворюваних табірних відділеннях. Як видно з листа Наркома житлоцивільбуду до М. Хрущова, на 21 вересня 1944 р. було закінчене обладнання табірної відділення на 2500 бранців у приміщенні лазні по вулиці Великій Житомирській. Тоді ж почалось облаштування ще двох режимних об'єктів для утримання військовополонених — у приміщенні міського ломбарду (на 2000 осіб) та на території Михайлівського монастиря (лімітна чисельність — 1500 осіб)²⁹.

6 вересня 1944 р., для використання військовополонених на будівництві житла для працівників НКДБ УРСР та Управління військового постачання НКВС Київського округу, в складі

²⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2, оп. 7, спр. 839, арк. 46.

²⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 940, арк. 12, 18.

²⁹ Там само, ф. 2, оп. 7, спр. 839, арк. 46.

табору № 62 було організоване табірне відділення № 12, розраховане на утримання 1500 військовополонених³⁰. 18 вересня 1944 р. наказом № 001171 НКВС СРСР санкціонує створення табірної відділення № 13 при Дарницькому вагоноремонтному заводі з лімітом у 1000 осіб³¹. Для використання військовополонених на відновленні комплексу будинків Київського артилерійського училища та Київської ТЕЦ було облаштоване табірне відділення № 14 на 1000 осіб³². Організація нових табірних відділень табору № 62 тривала навіть у розпал зими. Так, наказами НКВС СРСР № 001497, 001498 від 15 грудня 1944 р. створювалися два нових режимних об'єкти: табірне відділення № 16 на 500 осіб (для утримання військовополонених, які працювали на відбудові комплексу будинків АН УРСР) і № 17 — при київському заводі «Більшовик», розраховане на одночасне утримання 1000 військовополонених³³.

Таким чином, на початок 1945 р. у складі табірної управління стаціонарного табору НКВС СРСР для військовополонених № 62 у м. Києві нараховувалося 17 табірних відділень загальною лімітною наповнюваністю понад 22 000 осіб. Реальна ж чисельність військовополонених у цих таборах була значно меншою. За даними НКВС, станом на 20 лютого 1945 р. у таборі № 62 та його відділеннях утримувався 14 431 військовополонений, а на 10 квітня 1945 р. — лише 12 797 бранців³⁴. Всі згадані структурно-організаційні зміни відбувалися за безпосередньою участю полковника І. Б. Шумського. За сім місяців (із червня 1944-го до січня 1945-го року) під його керівництвом табір із невеликої режимної установи перетворився на багатотисячну «трудоу армію військовополонених».

Початок 1945 р. в історії УПВІ НКВС СРСР позначився масштабною структурною реорганізацією, котра стала наслідком

³⁰ ГДА МВС України, ф. 45. оп. 1, спр. 123, прим. 41, арк. 1.

³¹ Там само, прим. 52, арк. 1–1 зв.

³² Там само, прим. 116, арк. 1–1 зв.

³³ Там само, прим. 114, арк. 1 зв.; прим. 115, арк. 1.

³⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1830, арк. 31.

зростання кількості полонених у таборах різних типів і розширення функцій відомства по роботі з військовополоненими. 11 січня 1945 р. Л. Берія підписав наказ № 0014 «Про покращення керівництва роботою таборів для військовополонених та інтернованих».

«[...] З метою покращення керівництва роботою таборів [...], — читаємо в наказі наркома, — [...] Організувати у складі НКВС Української та Білоруської РСР Управління у справах військовополонених та інтернованих [...] Призначити: начальником УПВІ НКВС УРСР — полковника тов[ариша] Шумського І.Б. [...]»³⁵.

На які аргументи зважало керівництво НКВС СРСР, приймаючи це кадрове рішення? На нашу думку, до уваги було взято кілька чинників: багатолітній досвід керівної оперативної, господарської та адміністративної служби в системі органів державної безпеки, ГУТАБ та УПВІ, а також знання місцевої специфіки роботи в Українській РСР.

Ігор Борисович очолив українську республіканську ланку відомства по роботі з військовополоненими у напружений і відповідальний момент. Наближалася до завершення війна в Європі, кількість військовополонених багатократно зросла, відповідним чином зросла й чисельність режимних установ для їх утримання, а головне — значно розширилася сфера застосування робочих рук бранців війни. В умовах повоєнної розрухи та дефіциту найнеобхіднішого загострилися питання утримання військовополонених у таборах, їх харчового та речового забезпечення, лікування. Все більшої уваги потребувала ідеологічна, антифашистська та оперативна робота серед цього специфічного контингенту, пошук та покарання військових злочинців і учасників звірств на окупованих територіях. Організація і контроль діяльності цих ланок механізму УПВІ НКВС вимагали неабияких зусиль. Ось тут і став у пригоді полковнику І. Б. Шумському набутий у попередні десятиліття специфічний багаж знань, навичок і досвіду роботи в органах державної безпеки.

За рішенням радянського керівництва, в грудні 1945 р. органи НКВС, НКДБ і ГУКР «СМЕРШ» готували в столиці Україн-

³⁵ ГДА МВС України, ф. 45, оп. 1, спр. 135, прим. 4, арк. 1.

ської РСР відкритий судовий процес над звинуваченими у військових злочинах німецькими військовополоненими. Для забезпечення організації процесу наказом наркома внутрішніх справ УРСР В. С. Рясного № 00215 від 23 грудня 1945 р. створювалася спеціальна комендатура. Начальником комендатури був призначений І. Б. Шумський, який забезпечив підготовку та обладнання приміщення для проведення відкритого процесу, конвоювання й охорону підсудних, охорону порядку в залі судового засідання та перепускний режим³⁶.

У висновку про призначення полковника І. Б. Шумського на чергову керівну посаду в МВС Української РСР, характеризуючи професійні та ділові якості кандидата, працівники управління кадрів міністерства підкреслювали:

«За період 1945–1950 рр., працюючи начальником УПВІ МВС УРСР, досягнув позитивних результатів у роботі. Протягом вказаного періоду систематично покращувалась постановка роботи всіх служб таборів і трудове використання контингентів військовополонених. Проведена велика робота з репатріації військовополонених та інтернованих на батьківщину. Вся ця робота проводилася організовано та у встановлені терміни»³⁷.

У другій половині 1950 р. набирає сили процес поступового згортання всієї системи роботи з військовополоненими в СРСР, що неминуче позначилося на її регіональних управлінських структурах.

«У зв'язку зі зменшенням кількості таборів, — говориться в наказі союзного міністра, підписаному 20 вересня 1950 р., — [...] Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ) МВС УРСР — переформувати у Відділ у справах військовополонених та інтернованих [...]».

Реорганізована та понижена у своєму статусі структура міністерства нараховувала лише 17 штатних працівників³⁸. 20 грудня 1950 р. наказом МВС УРСР № 0578 тепер вже колишнього начальника УПВІ МВС УРСР І. Б. Шумського, відповідно до

³⁶ ГДА МВС України, ф. 46, спр. 83, арк. 343–344.

³⁷ Там само, ф. 40, спр. 2247, арк. 6.

³⁸ Там само, ф. 45, оп. 1, спр. 237, прим. 51, арк. 1.

його звання, номенклатурного становища та досвіду, було переведено на посаду виконувача обов'язків першого заступника начальника провідного підрозділу МВС УРСР — Управління виправно-трудоих таборів і колоній³⁹. Це призначення стало останнім у службовій кар'єрі полковника І. Б. Шумського. У червні 1956 р. в п'ятдесятивосьмирічному віці його звільнили з посади та відправили на пенсію⁴⁰.

Останні вісімнадцять років свого життя пенсіонер МВС Ігор Борисович Шумський провів тихо та непомітно в Києві, де й помер у липні 1974 р. Влада, якій він служив все своє свідоме життя, оцінила його, нагородивши Орденом Леніна, двома Орденами Червоного Прапора, Орденом Вітчизняної війни Другого ступеня, Орденом Червоної Зірки та сімома медалями⁴¹.

Потильчак А. Игорь Борисович Шумский (1898–1974): ступенями служебной карьеры руководителя УПВИ НКВД Украинской ССР

На основе неизвестных исследователям документов из личного дела И. Б. Шумского, других материалов из фондов Отраслевого государственного архива МВД Украины предпринята попытка историко-биографической реконструкции жизненного пути и служебной карьеры человека, который в 1945-1950 гг. возглавлял Управление по делам военнопленных и интернированных НКВД (МВД) Украинской ССР.

Ключевые слова: Игорь Борисович Шумский, Народный комиссариат внутренних дел Украинской ССР, Управление по делам военнопленных и интернированных.

Potylchak O. Igor Shumsky (1898–1974): the steps of service career of the head of UPVI NKVD of the Ukrainian SSR

The attempt of historical and biographical reconstruction of the life and service career of Igor Shumsky who was the leader of the Office for POWs and internees of the NKVD (MVD) of the Ukrainian SSR in the years 1945-1950 has been made on the basis of unknown documents

³⁹ ГДА МВС України, ф. 40, спр. 2247, арк. 8.

⁴⁰ Архив Александра Яковлева [Электронный ресурс]...

⁴¹ Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934–1941. – С. 454.

of his personal file and other materials from the State Archive of the Ministry of Internal Affairs.

Key words: Igor Shumsky, the People's Commissariat of Internal Affairs of the Ukrainian SSR, the Office for POWs and internees.

Юрій Шаповал*

Справа Івана Дзюби

У статті автор, використовуючи документи Галузевого державного архіву СБ України, досліджує постать видатного літературознавця, громадського діяча Івана Дзюби у контексті боротьби співробітників органів держбезпеки УРСР з «українським буржуазним націоналізмом».

Ключові слова: Іван Дзюба, український націоналізм, політичні репресії, КДБ УРСР.

Написати більш-менш повну історію взаємин Івана Дзюби з «конторою глибокого буріння» (так іронічно розшифровували абрєвіатуру «КГБ» у радянський час) дотепер нелегко. Наприклад, справа-формуляр на І. Дзюбу (найцінніше джерело для розуміння того, як організували стеження за ним, як фабрикували обвинувачення проти нього), схоже, знищена. Тим не менш, збереглося 18 томів справи з позначкою «ФП», себто «Фонд припинених». Нею, а також спогадами очевидців, деякими іншими документальними джерелами, розповідями самого Дзюби й користувався автор при написанні цього матеріалу.

Іван Дзюба був на прикметі у КГБ давно, маючи в оперативних документах псевдонім «Літератор». Власне, літератором він і був. Молодий, але вже на той час популярний літературний критик-нонконформіст не міг не потрапити «на облік», оскільки сповідував занадто вже незалежні погляди, вибивався своєю поведінкою зі стандартів, за якими будували життя та кар'єру

* Шаповал Ю.І. — доктор історичних наук, професор, завідувачий відділом Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.